

Ode aan Lau Mazirel
Gerard Alberts, 2010,

uit *Jaarboek Kennissamenleving* deel 6, 2010, *Inzicht en Toezicht; Controle in de Kennissamenleving*, pp 61-65

Naar het Roeterseiland, waar sinds er wetenschappelijke laboratoria bestaan de natuurwetenschappelijke kennis vanzelf uit de drassige bodem opborrelt, voert een bijzondere brug. Zoals de meeste Amsterdamse bruggen heeft ze een naam. De Lau Mazirelbrug verbindt de Plantage Kerklaan met de Roeterstraat. Op 4 mei hangen er verse bloemen want de naamgeefster was een verzetsstrijdster.

Lau Mazirel leefde van 1907 tot 1974. Ze was sociaal advocate, de voorloper daarin. Ze vestigde in 1937 haar eigen praktijk en behandelde vluchtelingenzaken, familie zaken, vreemdelingen zaken. Lau Mazirel behoorde tot de socialistische beweging en droeg dat ook in haar persoonlijk leven uit. Zo sloot ze tot tweemaal toe een vrij huwelijk, omdat ze bezwaar had tegen de huwelijkswetgeving die toen nog de vrouw verplichtte tot gehoorzaamheid aan de man en haar in economisch opzicht handelingsonbekwaam maakte.

Het bevolkingsvraagstuk, zorg om overbevolking, gold in het interbellum als actuele politiek kwestie. Lau Mazirel woonde in 1937 in Parijs een internationaal bevolkingscongres bij en hoorde daar Duitse wetenschappers spreken over “rassenhygiënische sanering” van Europa. Zij nam die berichten serieus.

Van vluchtelingen hoorde ze over “ontluizingskampen” voor woonwagenbewoners in Duitsland. Ze reisde er naartoe en fotografeerde de situatie. Voor haar zorg om deze ontwikkelingen in Duitsland in de late jaren dertig vond ze in Nederland geen gehoor. Ook Mazirels pleidooi om de aantekening van geloof en andere persoonlijke gegevens te verwijderen van de persoonskaarten in de bevolkingsregisters, vond geen gehoor, noch bij de overheid, noch bij de kerkelijke instanties. Ze voorzag heel concreet hoe gemakkelijk het de bezetter zou worden gemaakt joodse en andere bevolkingsgroepen af te zonderen en te vervolgen. Zo pacifistisch als ze was, ook nog binnen het verzet in de oorlog, werkte ze wel mee aan de overval op het Amsterdamse bevolkingsregister in 1943.

Lau Mazirel was ook na de Tweede Wereldoorlog een strijdbaar advocate. Ze zette zich in voor homo-emancipatie en hield een carrière lang de vinger aan de pols als het ging om voorstellen tot een woonwagenwet. In haar laatste publicaties keerde ze zich tegen de voorgenomen volkstelling van 1971, wegens het gevaar dat inherent is aan alle registraties: de mogelijkheid tot planning en verregaande beheersing van de menselijke toekomst.

Het verzet tegen de volkstelling werd in 1970 een zo brede beweging, dat de hele telling werd afgelast. Uit dat verzet kwam de Stichting Waakzaamheid Persoonsregistratie voort. De zorg om privacy van de burgers had in Nederland vanaf dat moment een woordvoerder.

De privacy-problematiek stond in 1970 voluit op de politieke agenda. De problematiek werd niet alleen in verband gebracht met het Centraal Bureau voor de Statistiek en met de volkstelling, maar juist ook met de opkomende technische mogelijkheden van de computer. Privacy van de burger, het recht om met rust gelaten te worden, gold als een absolute grens aan het handelen van de overheid. Privacy was bovendien een vast punt van aandacht wanneer het ging om de maatschappelijke gevolgen van informatie-technologie. In Nederland heb enkele

mensen in het bijzonder de aandacht voor de privacy-problematiek levend gehouden. Dat zijn in het bijzonder geweest Guus Zoutendijk, Jan Holvast en Frank Kuitenbrouwer. Zoutendijk vroeg reeds rond zijn aantreden als hoogleraar informatica aan de Universiteit Leiden in 1964 aandacht voor de privacy-problematiek. Zoutendijk zou later senator worden voor de VVD en heeft vanuit die positie de kwestie opnieuw aangekaart. Jan Holvast, socioloog, was de drijvende kracht achter de Stichting Waakzaamheid Persoonsregistratie. Frank Kuitenbrouwer, jurist van opleiding, heeft als journalist het debat en de wetgeving rond privacy steeds van nabij gevolgd.

De Nederlandse geschiedenis van de privacy-problematiek toont nu twee gezichten. Politiek en publicitair is de kwestie telkens op de agenda blijven staan, zowel op de politieke agenda als op de agenda van auteurs op het gebied van maatschappelijke gevolgen van computers. Zo verscheen het punt in het rapport van de commissie Rathenau (1978) over de maatschappelijke gevolgen van de micro-electronica. In de politiek leidde de zorg tot een privacy-wetgeving in 1983 die in 1989 onder invloed van de snel veranderende technologische mogelijkheden nog eens werd herzien. De commissie die een en ander bewaakte, werd afgelost door een registratiekamer en in 2001 vervangen door het **College bescherming persoonsgegevens** (<http://www.cbppweb.nl>).

Houders van grote databestanden zijn verplicht hiervan melding te maken en zich te houden aan regels van doorzichtigheid, mogelijkheid tot correctie en voorkomen van misbruik.

Dat is de ene kant van de zaak. De autonome burger in de moderne samenleving moet zich vrij kunnen bewegen zonder dat een overheid of een private partij zijn gangen nagaat of zelfs maar vraagt naar zijn intenties. Privacy moet garanderen dat de burger in principe een nomadisch bestaan kan leiden –Lau Mazirel had met het opkomen voor woonwagenvolk een cruciaal punt te pakken.

De andere kant is dat in de afgelopen 35 jaar in de praktijk de kwestie van privacy juist haar absolute karakter heeft verloren. Zowel aan de overheid als aan het bedrijfsleven worden praktijken toegestaan, waar in 1970 het publiek juist tegen te hoop liep. En intussen maken de technologische ontwikkelingen het ook mogelijk om met de verworven gegevens iets te doen.

Spraken rond 1980 Nederlandse commentatoren nog schande van de methoden die de Duitse overheid hanteerde op zoek naar RAF-terroristen, in 2000 is het mogelijk geworden en geaccepteerd om hele bevolkingsgroepen te onderwerpen aan DNA-tests. Zulke tests zijn vrijwillig, maar de consequentie van grootschalig DNA-onderzoek is natuurlijk dat degene die zich eraan zou willen onttrekken, zich alleen al daarmee verdacht maakt.

Albert Heijn hoeft zijn klanten slechts een heel geringe bonus voor te houden in ruil voor een schat aan informatie over het individuele gedrag van de klanten.

Bescherming van privacy gold als dogma, maar kennelijk is de burger in zijn hoedanigheid van consument bereid inzicht in zijn privésfeer voor een zacht prijsje te verhandelen. En Albert Heijn heeft data-mining-technieken ter beschikking om met die zo gewonnen informatie iets te doen. Het was altijd al zo dat voor marketingbedrijven adressenbestanden geld waard waren, maar hier komt de blik in de gewoontes en voorkeuren van de klant toch op een hoger plan. Zowel in de publieke, als in de commerciële sfeer heeft dus privacy zijn absolute karakter verloren. Toegang tot persoonlijke gegevens is een kwestie van onderhandelen geworden. Er is een registratiekamer voor databestanden en de Stichting Waakzaamheid is overgegaan in een consultancy-firma.

Nu past deze ontwikkeling volkomen in de algemene stroom van onze cultuur. 1984 is de roman van George Orwell, geschreven in 1948, waarin deze waarschuwt voor de manipulatieve kracht van een totalitaire overheid. Manipulatie van taal en de alomtegenwoordigheid van het oog van de overheid hebben grote consequenties voor het dagelijks leven. Het is een bedreiging voor de mogelijkheid voor de burger zich als autonoom subject te gedragen, de bedreiging wordt gesymboliseerd door Big Brother, "Big Brother is watching you". In de jaren tachtig, met natuurlijk een hoogtepunt in 1984, tuimelden we over elkaar heen met waarschuwingen voor een informatiesamenleving waarin zich een zo intens toekijkende overheid zou kunnen ontwikkelen. Dat idee is gerelativeerd, de dreiging is zelfs zo ver gerelativeerd dat 15 jaar later TV-makers de ironie konden bedrijven een programma te maken onder de naam Big Brother, waarin de spelers hun hele leven voor de kijker doorzichtig maken. En niet de overheid, maar de medeburger en consument, is degene die toekijkt. The consumer is watching.

Bij zoveel relativering en ironie hoeft het ons niet te verbazen dat ook in de verhouding tussen overheid en burger de bescherming van de persoonlijke levenssfeer voorwerp van onderhandeling is geworden. De burger gaat zonder morren accoord met de invoering van sofinummer en burgerservicenummer. We weten ons geregistreerd en moeten ons sinds enkele jaren ook permanent kunnen identificeren. De laatste nomade is opgeschreven. We vinden het acceptabel dat de overheid gegevens van het waterleidingbedrijf en van de sociale dienst aan elkaar koppelt. Niemand protesteert wanneer de belastingdienst aankondigt kentekens van auto's bij winkelcentra na te trekken op gebruik van auto's van de zaak voor privédoeleinden. In de inmiddels uit de publieke sfeer naar de commerciële sfeer gedrongen gezondheidszorg vinden we het normaal dat verzekeraars inzicht hebben in de klachten waarmee we ons tot de huisarts gewend hebben.

De notie van privacy is gerelativeerd. In de praktijk is privacy een kwestie van onderhandeling geworden. Het is niet zonder meer duidelijk waar men grenzen zou moeten trekken. De consument is ook helemaal niet uit op afbakening. Moeten we het hele idee van de autonome burger en de privacy maar opgeven? Het argument dat wie niets te verbergen heeft ook niets te vrezen zou hebben, komt telkens terug. De slordigheid waarmee dit argument onweersproken blijft, is zorgwekkend. Wat het goede is in dezen, hangt onmiddellijk samen met de wijze waarop maatschappelijke verantwoordelijkheid van de gegevensverzamelaar wordt benaderd. Is de ethiek zelf gerelativeerd tot een afweging van mogelijke gevolgen, dan is de trade-off probleemloos. Betekent echter in de maatschappij te staan, dat we voor de camera geworpen zijn? Die vraag kunnen binnen het raamwerk van een gevolgenethiek helemaal niet formuleren. Als we ons willen afvragen wat het betekent dat het geregistreerd zijn tot het hedendaagse conditie van de mens lijkt te horen, dan brengt de vraag naar gevolgen ons weinig verder. Daar is een ethiek nodig die vanuit principes van goed handelen een afweging maakt. Voor een beoordeling van de privacy-vraag in een omgeving met zoveel relativering, is het niet doenlijk terug te grijpen op Lau Mazirels absolute standpunt en een registratie die groepen kwetsbaar maakt af te wijzen. De kwestie van privacy is bedolven geraakt onder twee lagen stof van verwaarlozing. Niet alleen is een herleving nodig van een notie van privacy –dat gaat immers niet zomaar–, meer dan dat is een zorgvuldige herformulering nodig wat een ethische afweging inhoudt.